

160 години от рождението на Стефан Стамболов (1854–1895)

„Ако Стефан Стамболов беше загинал в българските съзаклятия през 1875 или 1876 г. или дори през кратката Сръбско-българска война на 1885 г., неговият портрет щеше да стои в училищните коридори, ако не наравно, то редом с тези на Любен Каравелов и Георги Бенковски. Но така не става и той навлиза в малката колекция революционери в световната история, които още приживе са напълно отхвърляни като държавници“, отбелязва проф. А. Пантев. Действително, именно в следосвобожденска България Ст. Стамболов се превръща в една от най-противоречивите политически фигури. Палитрата на чувствата варира между пълно преклонение и неистова омраза.

Роден преди 160 години в гр. Велико Търново в многолюдното семейство на Евгения и Никола Стамболови, Стефан Стамболов за пръв път се появява на историческата сцена през 1867 г. по време на българския национален събор за самостоятелна църква. През 1870 г. младият Стефан започва да учи в Одеската гимназия, сблъсквайки се за пръв път с руската действителност. Само четири години по-късно е изключен заради участие в кръжок на руски нихилисти. Завърнал се в родината си, Стамболов е избран на мястото на В. Левски за апостол на България и през 1874–1875 г. обикаля българските земи, за да възстанови революцион-

ните комитети. От това време датира сътрудничеството му с Христо Ботев както на революционното, така и на литературното поприще. През 1875 г. излиза тяхната обща стихосбирка „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“.

През есента на 1875 г. Ст. Стамболов ръководи заседанията на Гюргевския комитет, на който се взема решение за подготовка на въстание през пролетта на следващата година. Определен е за главен апостол на Търновския революционен окръг. След потушаване на Априлското въстание той става член на Българското централно благотворително общество и е редактор в основания от Ботев вестник „Нова България“, а по време на Руско-турската война (1877–1878) е секретар на военния пратеник на Славянския комитет. След Освобождението Ст. Стамболов практикува известно време адвокатска професия в родния си град. Същевременно той става един от основателите на комитетите „Единство“, чрез които българите изразяват своето несъгласие срещу решенията на Берлинския конгрес. Като член на Либералната партия Ст. Стамболов е избран за народен представител и подпредседател на Второто обикновено народно събрание, обявява се срещу „режима на пълномощията“ и е сред привържениците на възстановяване на Търновската конституция. При разцепване на Либералната партия през 1883–1884 г. той застава на страната на крилото на П. Каравелов.

При провъзгласяване на Съединението на Източна Румелия с Княжество България Ст. Стамболов поставя ултиматум на колебаещия се все още княз Александър Батенберг: приемане на Съединението или абдикация, а в последвалата Сръбско-българска война участва като доброволец. Воден от опасения за бъдещето на държавата, Ст. Стамболов застава начело на контрапреврата през лятото на 1886 г., който анулира принудителното детрониране на княз Александър Батенберг. Далновидността му се проявява и след окончателната абдикация на княз Ал. Батенберг – той настоява в регентството и в новото правителство да бъдат включени представители на всички партии, за да се подчертае пред външния свят и Великите сили, че превратът от 9 август е дело на хора, защитаващи чужди интереси. Самият Стамболов, заедно с Петко Каравелов и Сава Муткуров, са назначени за регенти на България на 27 август 1886 г. В края на 1886 г. българска делегация заминава за Виена, за да търси княз на България. Съществуват различни версии как точно се стига до избора на германския принц Фердинанд. Преобладава мнението, че именно Ст. Стамболов най-силно настоява за неговото избиране, тъй като се опасява, че продължителното безкняжие може да доведе до гражданска война в страната. Може би затова новоизбраният български княз поверява формирането на нов кабинет именно на Стамболов. В сферата на външната политика Ст.

Стамболов се стреми да поддържа приятелски отношения с Османската империя с цел да издейства назначаването на български владци в Македония, построяване на български църкви и отваряне на български училища. Чрез насърчаване на просветата и църковното дело в Македония, Ст. Стамболов цели да поддържа българското национално самосъзнание сред населението, така че у него да узрее идеята за политическа борба и въстание, което ще бъде подкрепено от българското правителство.

Същевременно българският премиер парира опитите на Русия да се меси във вътрешните работи на страната, с което си „спечелва“ нейната враждебност. Неслучайно през 90-те години на XIX век Русия поставя като главно условие за признаването на Фердинанд отстраняването на Стамболов.

Управлението на Ст. Стамболов минава и под знака на забележителна модернизация на страната чрез прокарването на редица протекционистки закони, целящи насърчаването на местната индустрия. Столицата постепенно започва да придобива облика на модерен европейски град. В същото време Стамболов често си служи с насилие и репресии в опитите си да прокара свое решение в сферата на вътрешната политика. В резултат на това се правят опити за неговото физическо отстраняване – през януари 1890 г. е разкрит опит за преврат, организиран от майор Коста Паница, целящ убийството на Стамболов и Фердинанд, подобряването на отношенията с Русия, последван от шумен съдебен процес, завършил с издаване на смъртна присъда. На следващата година е извършен неуспешен опит за убийството на Стамболов, при който загива финансовият министър Христо Белчев.

Макар че Ст. Стамболов е човекът, довел Фердинанд на българския трон, той се отнася с известно недоверие към него. За да може да прокара с успех своята политика, всесилният български премиер обгражда Фердинанд със свои хора и често пъти го плаши с оставката си. Същевременно Стамболов изпитва нескрито уважение към майката на

княз Фердинанд княгиня Клементина, която на свой ред съветва сина си да работи със Стамболов. Фердинанд съзнава, че българският премиер му е необходим, докато получи признание от Великите сили. През 90-те години, почувствал се достатъчно силен, българският княз постепенно започва да се освобождава от опеката на властния Стамболов, като привлича на своя страна представители на висшето офицерство.

На 17 май 1894 г., княз Фердинанд предизвиква поредната оставка на могъщия български премиер, която за негова голяма изненада този път е приета. В края на май с. г., на излизане от двореца, където княз Фердинанд му връчва рескрипт за заслуги към държавата, Ст. Стамболов е нападнат от разярена тълпа. През следващите няколко месеца бившият вече български министър-председател не смее да излиза от дома си, полицейският надзор над него се засилва, срещу него започва следствие по обвинение за извършени злоупотреби и му е забранено да напуска страната. В отговор от страниците на периодичния печат Ст. Стамболов подлага на унищожителна критика правителството и княза. Красноречиво е изказването му в един столичен клуб: „Князът е една нула и всичко, което досега е направил, са върволици от нули – за нещастие аз бях цифрата 1 пред тях.“

За никого не е тайна, че и правителството, и дворецът подготвят физическото премахване на Ст. Стамболов. Негови близки и приятели, сред които и бившият му съгражданин, съученик и политически противник Михаил Сарафов, го предупреждават за готвеното срещу него убийство. Германският кайзер и даже самият турски султан му предлагат закрилата си и политическо убежище. Показателен е и комен-

тарът на руския в-к „Новости“ през май 1895, т.е. броени седмици преди убийството на Стамболов: „Може да се направи предположението, че ако на Стамболов не се удаде да избяга (от България), то скоро ще се получи известие за неговото убийство или въобще за преждевременната му смърт.“ Същевременно, изданието не пропуска да отбележи, че честите отсъствия на княз Фердинанд от страната са породени от желанието му да не присъства на подобен сценарий. Действително, българският княз заминава за Виена и курорта Карлсбад (дн. Карлови Вари) в края на май 1895 г. и се завръща чак на 31 юли с. г., тоест три седмици след покушението срещу Стамболов. Както е известно, на 3 юли 1895 г. бившият български премиер е брутално посечен насред София и три дни по-късно умира. Убийството на Ст. Стамболов е шумно и широко коментирано от световната преса, редица журналисти не пропускат да подчертаят заслугите му за икономическия напредък на България и отстояването на нейните национални интереси. Красноречив е коментарът на вестника на руските либерали „Вестник Европы“: „Той беше явен враг на Русия, но за своята страна той направи повече от всичките представители на българския патриотизъм, взети заедно.“ Или, ако трябва отново да си послужим с думите на съвременни български историци, убийството на държавника Стефан Стамболов се оказва самоубийствено за България.

Д-р Красимира Мархалева

